

להקריבו] (רסו) הוא בעצמו אמר לי, ועכשיו אני מבקש שיאמר לי הוא בעצמו, מיד פתח הקב"ה את הרקיע ואת הערפל וא"ל בי נשבעתי (נחלתי כנ טו), א"ל אברהם והרי נשבעת ואף אני נשבעתי שאיני יורד מן המזבח הזה עד שאומר (רסו) כל מה שאני צריך, א"ל אמור כל מה שאתה צריך, א"ל אברהם לא אמרת לי שאתה מעמיד ממני מלא כל העולם כולו, (רסח) שנאמר וספור הכוכבים וגו' כה יהיה זרעך (נחלתי טו ט), א"ל הקב"ה הן, א"ל ממי, א"ל מיצחק, א"ל והלא אמרת לי שאתה מרבה בני כעפר, שנאמר והיה זרעך כעפר הארץ (שס כג יד) א"ל הקב"ה הן, א"ל ממי, א"ל מיצחק, (רסט) א"ל כשם שהיה לי להשיבך ולא אמרתי לך כלום רבנו של עולם אתמול אמרת כי ביצחק יקרא לך זרע, ועכשיו אתה אומר והעלהו שם לעולה, וכבשתי יצרי ולא השבתוך, אף אתה כשהיו בניו של יצחק חוטאים לפניך ונכנסים לצרה, וזכור להם עקדת יצחק אביהם וסלח להם ופדה אותם מצרותם, אמר להם הקב"ה אמרת שלך, אף אני אומר שלי, א"ל אם תתדין בניך להיות חוטאים לפני, (ער) ולדין אותם בראש השנה, אלא אם מבקשים הם שאהיה סולח להם, יהיו תקעים לפני בו ביום בשופר, א"ל אברהם ומהו שופר, א"ל הקב"ה אין אתה יודע, א"ל לאו, א"ל חזור לאחורייך וראה, מיד וישא אברהם את עיניו [יורא והנה איל אחר נאחו בסבך בקרניו] (שס כג יג), אין אומר כאן אלא בקרניו, א"ל יהו תקעין לפני בקרן הזה ואני סולח לעונותיהם, באותה שעה נתן שבח והודיה לפני הקב"ה, והוא שדוד מקלם מגיני וקין ישעי (ש"ג כג ג), וכן הוא אומר תקעו שופר בציון (יואל ג טו), תחילה בראש השנה, ואחר כך קדשו צום (שס ט), זה יום הכפורים, לאחר עשרה ימים שבו הקב"ה סולח לעונותיהם, שנאמר כי ביום הזה יכפר עליכם וגו' (ויקרא טו ג), אשריכם ישראל היאך הקב"ה חיבב אתכם מה שלא עשה לכל אומה ולשון, שנאמר כה מעשיו הניד לעמו וגו' (תהלים ק"א ו), וכתוב מגיד דבריו ליעקב הקיו ומשפטיו לישראל (שס קמז ט), וכתוב לא עשה כן לכל גוי ומשפטים בל ידעום הללויה (שס טז ט): חמלת פרשת וירא

פרשת חיי שרה

[א] ויהיו חיי שרה. ואברהם זקן בא בימים (נחלתי כד ה). (א) זש"ה כי אתה תברך צדיק וגו' (תהלים ס יג), משנברא העולם עד שעמד אברהם היה הקב"ה סברך את עולמו, שכיון שברא לאדם ולחיה הוא ברכן, שנאמר ויברך אותם אלהים וגו' (נחלתי א כח). בירך לנח ולבניו, שנאמר ויברך אלהים את נח ואת בניו (שס פ ה), כיון שעמד אברהם (ב) עשאו אב לכל הבריות, שנאמר והיה ברכה (שס יג ג), הוי בי אתה תברך צדיק ה' כצנה רצון תעמרנו (תהלים ס יג), שנעשה לו הקב"ה כמנון הזה, שנאמר אנכי מנון לך (נחלתי טו ג), ואין צנה אלא מנון, שנאמר (ונושא) [ונושא] הצנה (הולך) [הולך] לפניו (ש"א י"ז ז), (ג) מהו רצון תעמרנו, שבירך לאברהם בזקנה, שנאמר ואברהם זקן: [ב] [ואברהם זקן]. וזש"ה כל ארחות ה' חסד ואמת (תהלים ס"ט), (ד) תחירתה של תורה

הערות ותקונים

(רסו) הוא בעצמו אמר לו. מכאן מהחיל בכ"י הקסמארד, כי בכ"י הוא טספ מאמר גדול מנחם המעתיק מתנחומא גדפס, עיין לעיל הערה רכ"ו וסיים, הקב"ה בעצמו אמר לי" והוא מן הנדפס, ומן הוא בעצמו אמר לי הוא מן הכ"י טלנו: (רסו) כל מה שאני צריך כו' שאתה צריך. בכ"י רומי כל מה שאני מבקש כו' שאתה מבקש: (רסח) שנאמר. הראיה מן הכתוב ליתא בכ"י רומי: (רסט) א"ל כשם שהיה לי להשיבך. עיין ספיקתא ספקא בחדש השביעי (דף ק"ד ע"א): (ער) ולדין אותם בראש השנה. כו"כ רומי ואני יושב לדון אותם בראש השנה:

(א) זש"ה כי אתה תברך צדיק. מוצא צילקוס תהלים רמו תרל"ג וחסר צלדו הלין תנחומא. (המאמר הראשון כי אתה תברך צדיק בטוב שבעולם הוא ממדרש שו"ע מומור ה', ומן ד"ה כי אתה תברך צדיק הוא מתנחומא שלפנינו). ובתנחומא הנדפס נמצאו דרשות אחרות על פרשת חיי, ומשונות מאשר לפנינו בכ"י טלנו: (ב) עשאו אב לכל הבריות. ז"ל לכל הבריות, וכ"ה לנכון גם בכ"י רומי ובכ"י ספרמא ונילקוס טס: (ג) מהו רצון תעמרנו שבירך לאברהם בזקנה. דכתיב עשרת תפארת שיבה (משלי טז לה): (ד) תחלתה של תורה חסד. מוצא לעיל בפ' וירא אות ד', הוא שדוד משנה כל ארחות ה' חסד ולמת הבורה

חסד, ואמצעייתה חסד, וסופה חסד, תחילתה חסד, שנמל חסד לחתנים ולכלות, נמל חסד לאדם ולחיה, שנאמר ויבן ה' אלהים את הצלע (בראשית ב כג), (ה) אמר ר' אבהו בערביא קורין לגדליתא בנייתא, קישטה הקב"ה לחיה והביאה אצל אדם, (ו) אתה סבור שמה הביאה לו תחת זית, או תחת תאנה, (ז) אמרו רבותינו שלש עשרה חופות עשה הקב"ה לאדם ולחיה, (ח) שנאמר בעדן גן אלהים היית וגו' (יחזקאל כח יג), (ט) והפחות שבהן היה של זהב, שכך כתיב וברקת וזהב (שם סג), הרי י"ג חופות שנעשו לאדם ולחיה. (י) אמר ר' לוי בשם ר' חמא בר חנינא עיטר הקב"ה לחיה בעשרים וארבעה תכשיטין, ולא עוד אלא שאחזו בידה והוליכה אצל אדם. אמר ר' אבין הלוי ברבי אשרי עירוני שכך ראה המלך אחוזו בידה ומוליכה לו לבית, שנאמר ויביאה אל האדם (בראשית ב כג), (יא) הוי כל ארחות ה' חסד ואמת, הרי תחילת של תורה חסד, ואמצעייתה חסד מנין, שנאמר ותמת דבורה מינתת רבקה (שם לה ח), כיון שמתה מה כתיב, ויקרא שמו ארון בכות (שם), והיה יעקב יושב ובוכה עליה, אמר הקב"ה יהא יעקב יושב ומצמער, נראה לו פנים, שנאמר וירא אלהים אל יעקב עוד וגו' (שם סג טו). וסופה חסד ממש, שכשנסתלק קבר אותו, שנאמר ויקבר אותו בניא בארץ מואב (דברים לז ו), הוי כל ארחות ה' חסד ואמת. עמד אברהם ודיבק במדת חסד, א"ל הקב"ה שלי היתה המדה הזאת, ואתה אחזתה בה, חייך (יב) שאני עושה אותך כיוצא בו, מנין שנאמר חזה הוית עד די כרסוון רמיו ועתיק יומין יתב לבושיה כחלג חיור וגו' (דברים לז ט), (יג) מה כתיב למעלה מן הענין, ואחרי כן קבר אברהם את שרה אשתו (בראשית עג יט), עמד ונשפל בה, א"ל הקב"ה ראוי אתה לעשרה, שנאמר ואברהם זקן :

[ג] [ואברהם זקן]. (יד) זה שאמר הכתוב אשת חיל מי ימצא (משלי לא י),

הערות ותקונים

החורה תחלתה חסד כו' וע"ש בהערה ל': (ה) אמר ר' אבהו בערביא קורין לגדילתא בנייתא. עיין ב"ר פ"ח אות א' ר' איט ואמרי לה בשם ר' בנייה והוא תני לה בשם ר' שמעון בן יוחאי קיססה ככלה ותח"כ הביאה לו, זאת אחרין דקריין ולקטתא בנייתא. ויש לתקן בב"ר שז"ל ר' אבהו והוא ר' אבהו שלמיט. עיין לעיל פ' וירא הערה ל"א: (ח) אמה סבור שמה הביאה לו תחת זית. עיין בב"ר פ"ח אות א' אמר ר' חמא בר חנינא את סבור שמתחת חרוב אחד או שקמה א' הביאה לו אלא משקססה בכ"ז מיני תכשיטין תח"כ הביאה לו: (י) אמרו רבותינו שלש עשרה חופות עשה הקב"ה לאדם ולחיה. בכ"ז פארמא כתיב אמרו רבותינו שלש עשרה חופות וגו' הינן המשמיק מלת וגו' במקום וכו' והתקצר בלשונו. ובפסיקתא פסקא דפריה ר' לוי בשם ר' חמא בר חנינא שלש עשרה חופות קשר לו הקב"ה לאדם הראשון דכתיב בעדן גן אלהים היית כל אבן יקרה מסוכתך (יחזקאל כח יג), ר"ל אמר אחד עשר ורבנן אמרי עשר, ולא פליגי מאן דאמר שלש עשרה עבד כל אבן מסוכתך תלת כו', וכהבתי שם בהערה ק"ט כי המאמר בשם ב"ר פ"כ ריש אחרי ובק"ר פ' מי כהתם, וגם בפסיקתא רבתי פ"ד. ובב"ר פ"ח המאמר קטוע ויש לתקן ע"פ הפסיקתא וק"ר. ובגמרא בבב"ר ב"ב דף ע"ה ע"א נאמר עשר חופות, והעירוני שז"ל שלש עשרה, וע"ע שם בהערה קכ"א, ועיין בבב"ר יח"ל דל"ב מדות דר"א בנו של ר' יוסי הגלילי מדה י"ו, ומוצא בפירש"י בב"ר שם. ובפרקי דרבי אליעזר פ"ב איתא ג"כ עשר חופות ע"ש. וע"ש בבב"ר הרד"ל פות מ"ו :

(ד) שנאמר בעדן גן אלהים היית כל אבן יקרה מסוכתך. הטובה כי במקרא נאמר אדם עסקה ויהיטו תרשים שסם וישם: עשרה ספיר נוקד וברקת וזהב, הם עשרה, וכל אבן יקרה מסוכתך הוא תלת, כמו שמפורש בפסיקתא ע"ש: (ט) והפחות שבהן היה של זהב, עיין בגמרא ב"ב שם גרוע שבכלן זהב: (י) אמר ר' לוי בשם ר' חמא בר חנינא עיטר הקב"ה לחיה בעשרים וארבעה תכשיטין. עיין במדרש חוית פסוק עפת תפופה מה כלה זו נתקשטת בכ"ד תכשיטין. והכ"ד תכשיטין הן אותן המטין בשישה ג', עיין ברש"י ובמ"כ בב"ר שם פ"ח: (יא) הוי כל ארחות ה' חסד ואמת. וכו"ה בכ"ז פארמא. ובכ"ז רומי הני זכור כל ארחות ה' חסד ואמת, הרי תחלת של תורה חסד" ליתא שם: (יב) שאני עושה אותך כיוצא בו. ר"ל שיהיה זקן, והביא ראיה לנבטיה כחלג חיור, שנגלה הקב"ה חזק, עיין מכלתא יתרו ג', אבין: (יג) מה כתיב למעלה מן הענין ואחר כך קבר אברהם. הביא ראיה שאברהם נמל חסד לשרה, וכן ממלא מאמר הדומה לזה בב"ר סוף פ"ח ואחר כך קבר אברהם ה"ד רודף לדקה וחמד ימלא חיים לדקה וכבוד, רודף לדקה זה אברהם כו' וחמד שנמל חסד לשרה כו' אמר ר' שמואל בר יחאק אמר לו הקב"ה אני אומנותי גומל חסדים תפסק אומנותי נח לבוש לבושי, ואברהם זקן, ר"ל נח לבוש לבושי דכתיב לנבטיה כחלג חיור: (יד) זש"ה אשת חיל מי ימצא. עבא בילקוט משני רמז תתקס"ד בשם התנחומא, ומוצא בגלגלת בראשית

(מו) הדברים על מי נאמרו, לפי שכתוב למעלה ויבא אברהם לספור לשרה ולבנותה (נראים כנ"ג), התחיל בוכה ומספיד, ואמר אימתי יש לי ייטול כיוצא בך, אשת חיל זו שרה, שנאמר הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את (ש"י י"א). ורחוק מפנינים מכרה, שבאת ממרחק, שנאמר קורא ממזרה עיפ מארץ מרחק איש עצתי (ישעיהו נ"ו י"א). במה בה לב בעלה, זו שרה, שנאמר [אמרי נא אחותי את] למען ייטב לי בעבורך (נראים י"ג י"א). ושלל לא יחסר זה אברהם אבינו, שנאמר ואברם כבד מאד (ש"י י"ג). גמלתו טוב ולא רע, זו שרה, שנאמר ולאברם היטיב בעבורה (ש"י י"ט), (מו) דרשה צמר ופשתים, בין ישמעאל ליצחק, שנאמר ותרא שרה את בן הגר המצרית וגו' ותאמר לאברהם גרש (את) האמה הזאת וגו' (ש"י כ"א י"א). היתה כאניות סוחר, שהיתה מטלטלת ממקום למקום וממדינה למדינה, כספינה הזאת ההולכת ממקום למקום בים. (יח) ממרחק תביא לחמה, שנאמר הנה נתתי אלף כסף לאחיך וגו' (ש"י כ"ט). ותקם בעוד לילה, אימתי וישכם אברהם בבוקר וגו' (ש"י כ"ג). (יט) ורתן שרף לביתה והק לגערותיה, בעצם היום הזה נמול אברהם וגו' (ש"י י"ט), ואין חק אלא מילה, שנאמר ויעמידה ליעקב לחק לישראל ברית עולם (ספ"ט ק"י). זממה שדה ותקחחו, שעד שהיא בחיים זממה ליטול את מערת המכפלה, ותקחחו שהרי נקברה בה. (כ) מפרי כפיה נשעה כרם, שנאמר וישע אברהם (נראים כ"א ג'), מהו וישע, כד"א וישע כרם (ש"י כ"ט). הגרה בעז מתניה, שאמר לה אברהם, מהרי שלש סאים קמה סלת וגו' (י"א). (כ"א) מעמה כי טוב סוחר, ותאמר מי מלל לאברהם הניקה בנים שרה (ש"י כ"ז). לא יכבה בלילה נרה, אימתי ויחלק עליהם לילה (ש"י י"ט). (כ"ב) לא תירא (כ"ג) לביתה משלל, אימתי כשהתראה לו הקב"ה גיהנם, (כ"ד) בישרה שאין אחד מבניה יורד לתוכו, שנאמר והנה תגור עשן

הערות ותקונים

פ"ד, ונגדפס הוא כשימים וחסר שם ההתמלה. ועתה ראינו כי כל המאמר הזה מן אות ד' המתחיל ז"ה אשת חיל עד כי אחד קראויו ואברכוהו (קרוז לסוף אות ד') נוסף בדפוס מאנוטובה וליחא בדפוס קאשטאטאניטא ובדפוס וויניציא, וכן ככ"י של אקספארד קינץ ז' ונס ככ"י ה' מאקספארד ליחא: (מו) הדברים על מי נאמרו. ככ"י רומי הדברים האלו לאמרו לפי שכתוב למעלה, וככ"י פארמא הדברים הללו לאמרו לפי שכתוב למעלה: (מו) דרשה אמר ופשתים בין ישמעאל ליצחק. בילקוט וכן נגדפס בין יצחק וישמעאל, וי"ש צנץ יוסף שגדחק לפרשה, ובאגדת בראשית נמצא גייסא אחרת, דרשה אמר ופשתים שאף היא היתה מקיימת את המלות כלבדפס, כל אשר תאמר אליך שרה וגו' (י"א) ויהיה כלניות סוחר שהיתה מטלטלת ממקום למקום. וכן מובא בילקוט שם, ולפינו דרשה היתה כלניות סוחר ותוקח האשה בית פרעה ועוד וישלח אבימלך, ובאגדת בראשית היתה כלניות סוחר שהיתה צעבר הגהר וזאת לה אל ארץ כנען: (י"ח) ממרחק תביא לחמה שנאמר הנה נתתי אלף כסף לאחיך. כ"ה בילקוט משלי וחסר נגדפס: (י"ט) ותתן שרף לביתה. עד ברית עולם, ליחא נגדפס, ומובא בילקוט משלי בשם התנחומא: (כ) מפרי כפיה נשעה כרם. עד וישע כרם ליחא נגדפס, ומובא בילקוט שם בשם התנחומא, וככ"י רומי הגי' כמד"א וישע כרם ואומר כי כרם ה' נבאות בית ישראל, ובאגדת בראשית הגי' מפרי כפיה נשעה כרם כי כרם ה' נבאות בית ישראל (ישעיהו ה) השמים איוה מלות מתנחומא, וראייתו כי בתנחומא הנדפס מובא זה להלן בפסוק מרבדים עשתה לה מפרי כפיה נשעה כרם זה ישראל שנאמר כי כרם ה' נבאות בית ישראל: (כ"א) טעמה כי טוב סוחר, ותאמר מי מלל לאברהם הניקה בנים שרה. ר"ל שפכרה שלא יהיה לה בנים ונתן לה הקב"ה בן, וזה דורש על כי טוב סוחר, וכן מובא בילקוט שם, ונגדפס הלשון משוש טעמה כי טוב סוחר כשבאו עליהם המלכים דכתיב ויחלק עליהם לילה, המלות, האלות, כשבאו עליהם המלכים" נשתרצבו משורה שלפניה, וככ"י טעמה כי טוב סוחר [ותאמר מי מלל לאברהם הניקה בנים שרה, לא יכבה בלילה נרה] דכתיב ויחלק עליהם לילה. ובאגדת בראשית הביא כך טעמה כי טוב סוחר ולשרה אמר הנה נתתי אלף כסף לאחיך, וזה מובא בתנחומא על ממרחק תביא לחמה, ובילקוט שם חסרים המלות, "לא יכבה בלילה נרה": (כ"ב) לא תירא לביתה משלל. לפני זה נוסף נגדפס ידיה שלחה בנישור שהיתה נותנת מאכל לעזורים ועצים כפה פורשת לעני שהיתה נותנת לזקות ומלכשת ערומים. וזה ליחא גם בילקוט בשם התנחומא: (כ"ג) לא תירא לביתה משלל. מובא כן גם בילקוט שם, ובנגדפס קצר בלשונו ומובא רק לא תירא לביתה משלל מניהס. ועיין בפסיקתא פסקא עשר השער (דף י"ז ע"ג) לא תירא לביתה משלל כו' השלל הוא ללמנה שלהם ע"ש: (כ"ד) שרה שאין אחד מבניה יורד לתוכו. וי"א ככ"י פארמא, וככ"י רומי הגי' בשור שאין אחד מבניה יורדן לתוכו שנאמר והנה תגור עשן, תגור עשן זה גיהנם, למה משני שהן מקיימין שני דברים. ובאגדת בראשית שם הביא המסדר האחרון הזה כך, לא תירא לביתה משלל שהתנה הקב"ה עמו

ולפיד אש (נראשית טו יז), לכה לפי שהם מקיימים שני דברים. כי כל ביתה (כה) לבוש שנים, אלו שבת ומילה. (כו) מרבדים עשורה לה, אימתי כשאמרו לו איה שרה אשתך (ש"ס י"ט), אכר לה מבושרת את שאת יולדת, וכמה יוצאים כהנים גדולים שמשמשין באהל מועד. שש וארנמן לבושה, שנאמר (שש) [תכלת] וארנמן וגו' (שמות טו ל"ב). (כו) נודע בשערים בעלה, כשמתה שרה קפצה זקנה על אברהם ונקרא זקן, שנאמר שמעני אדני נשיא אלהים אתה בתוכנו (נראשית טו י), הוי נודע בשערים בעלה, מיד כשבת עם זקני ארץ הזקין, לכך נאמר ואברהם זקן:

[ד] [ואברהם זקן]. (כח) בא וראה מאדם ועד אברהם עשרים דורות ואין כתיב בהן זקנה אלא בו, הוי מולידים בנים ובני בנים, ולא היו ניכרים איוזה

הבן ואיוזה האב, והיו הבנים מכים את האבות ולא היו יודעין, שנאמר ויכל בהבל ימיהם ושנותם בבהלה (תהלים ע"ג ל), שהיו הכל שווין עד שבא אברהם ונתן לו הקב"ה את העטרה הזו שהוא עיטור לאדם כשהוא מזקין, (כט) ואימתי באה עליו כשהוא עושה צדקה, שנאמר עטרת תפארת שיבה (משלי טו ל"ב), והיכן את מוצאה, בדרך צדקה תמצא (ש"ס), מי היה זה אברהם שלתיב בו כי ידעתיו למען אשר יצוה את וגו' (נראשית י"ט), א"ל הקב"ה הייך שאתה ראוי לזקנה, לכך נאמר ואברהם זקן, ואף דוד נמל העטרה הזו, שנאמר והמלך דוד זקן (מ"א א' א'), למה שעשה כבודת אברהם, שנאמר ויהי דוד עשה מושפט וצדקה לכל עמו (ש"ג מ טו), לכך נאמר עטרת תפארת שיבה:

[ה] (ל) ד"א ואברהם זקן. שלשה בני אדם תבעו שלשה דברים בפיהם, ובהם

הערות ותקונים

שזכות מילה ושבת אין בניו יורדין לניהם, כי כל ביתה לבוש שנים שבת ומילה: (כה) לבוש שנים אלו שבת ומילה. דרש שנים כמו ש"ס, ובפסיקתא פסקא עשר העשר שם (דף ל"ח ע"א) ובתנחומא כ"י פ' אמור ובנדפס אמור (אות י"ג) לבוש שנים מילה ופריעה, ז'יאת ותפילין, העניק תעניק, נתון תתן, פתוח הפתח, עשר העשר ע"כ. וראיתי ברש"י משלי ל"א כ"א לבוש שנים ברית דם מילה, ד"ל מלוכזשים כפכל נתון תתן, פתוח הפתח, העניק תעניק, כל אלו מנילין אותן משלג ניהם כך נדרש בתנחומא ע"כ. ודברי רש"י זריכים תקון וכ"ל לבוש שנים מלוכזשים כפכל ברית דם מילה [ופריעה, ז'יאת ותפילין], נתון תתן כו': (כו) מרבדים עשורה לה אימתי לו. כן מובא בילקוט משלי שם בשם התנחומא. ובנדפס ק"ר המדפיס דפוס מאנטובה מרבדים עשורה לה אלו. והמלות שש וארנמן לבושה שנאמר תכלת וארנמן וגו' השמים, והא"כ נמלא בנדפס, מפרי כפיה נטעה כרם זה ישראל שנאמר כי כרם ה' זבלות בית ישראל זה היה כתוב בל"ו על פסוק וזממה עדה, ומונח בפנים בפסוק מרבדים, עיין לעיל הערה כ'. ובאגדת בראשית איתא כך: מרבדים עשורה לה אימתי כשאמרו לו איה שרה אשתך הרי את מצושרת שצניך עתידין ליעשות פניהם להיות לבושים בגדי כהונה ומשמשים באלוהי מועד שנאמר ועשו את האלפד וגו' (שמות כח) כיון שמתה קפצה עליו זקנה והזקין מיד טודע בשערים בעלה ע"כ. ובה שגלם אות א' תורה: (כו) נודע בשערים בעלה כשמתה שרה קפצה זקנה על אברהם מה כתיב אברהם. כ"ה צילקוט בשם התנחומא, ובנדפס הגירסה השנייה גם נוסף שם הסיום על הכתובים האחרונים מאלת המדפים דפוס מאנטובה, וכך איתא שם: טודע בשערים בעלה כשבקש מנבי חת תנו לי אחוזת קבר, סדין עשורה זו המילה שנאמר סוד ה' ליראיו (תהלים כה), עוז והדר לבושה אלו עניי כבוד שהיו מקיפין את האהל שלה, פיה פתחה ברחמי אימתי בשעה שאמרה לו בא נא אל שפתי (בראשית טו), זופיה הליכות ביתה שכלל יוס היתה מנפה אימתי יחזור המלכים ששערה שוב אשוב אליך, קמו בניו ויאשרוה והאמר מי מלל לאברהם, רבות בנות עשו חיל אלו האומות, ואת עליה שוב כלנה שנאמר וביטו אל אברהם הניבים ואל שרה תהוללכם (ישעיה נ"א), תנו ע"י מפרי ידיה שנאמר ויהי ע"י שרה וכיון שמתה קפצה זקנה על אברהם מה כתיב אחריו ואברהם זקן. וכל זה המאמר מתחילתו עד סופו גם המאמר שלאחריו עד סופו למה כי אהד קראתיו ואצרכהו נוסף מן המדפים דפוס מאנטובה וליחא בדפוסים ראשונים דפוס קאטעמאטינא ודפוס וויניציא וכ"י שני של אקספארד, ובדפוס מאנטובה נרשם יד פושטת להורות כי נוסף הוא: (בר) בא וראה מאדם ועד אברהם כו' ואין כתיב בהם זקנה. הנאמר היה וכן המאמר שלאחריו אות ה' אברהם תבע הוכנה בשנה בשנייה קלת ב"ר פ"א ס"ה אות ט', אמר ר' יהודה בר סימון אברהם תבע זקנה, ועיין גמרא ב"מ דף פ"ז ע"א וסאדרין דף ק"ו ופד"ר פ"ב. וצילקוט חיי רמז ק"ה אחר שהביא מאמר מ"מ פ"ו ע"א על אברהם לא היה זקנה הביא ו"ל ואית דמפקין לה ביהאי ליטא אברהם תבע זקנה כו' ונרשם בל"ו ב"ר פ"ט"י י"ט לתקן ש"ל ב"ר פ"ט"ה. והמלות בראש המאמר, ואית דמפקין לה ביהאי ליטא"ה הם דברי הילקוט מדנפשיה, ועיין באגדת בראשית פ"ל אות ז' מובא זה בקצת שטייטס כדרך מהדר אחריו: (כט) ואימתי באה עליו כשהוא עושה צדקה שנאמר עטרת תפארת שיבה. עיין ב"ר פ"ט, והמאמר שלפנינו מובא בילקוט מ"א רמז קס"ו בשם התנחומא: (ל) ד"א ואברהם זקן.

התחילו תחילה, אברהם תבע הזקנה, אמר אברהם אב ובנו נכנסין לעיר ואינן ניכרין איזהו הגדול ואיזהו הקטן, אמר הקב"ה אתה תבעת זקנה בפוך, חייך כך אני מתחיל, שנאמר ואברהם זקן, יצחק תבע יסורין, (לא) אמר יצחק לפני הקב"ה רבונו של עולם אדם חוטא ואתה פורע ממנו בבת אחת, יסרו קימעא קימעא ואתה פורע ממנו, (לב) אילו הבאת יסורין על דור המבול לא היו מורדין כך אלא השפעת להם שלוחה לכך מרדו כך, שנאמר ישלחו אהלים לשורדים ובמחוחות למרנוזי אל (אינני יו), אמר לו הקב"ה אתה תבעת יסורין בפוך חייך ממך אני מתחיל, שנאמר ויהי כי זקן יצחק [ותכהוין עיניו מראות] (נראה שו 6). יעקב תבע את החולי, (לג) אמר יעקב לפני הקב"ה רבונו של עולם אדם יושב בנחת ונפשו יוצאה ונכנס תחרות לעולם, על זו מתבקש לאדם בידי אחרים, או אחרים מתבקש להם בידו, והוא מת פתאום ותחרות נעשה בעולם, אלא יעשה [אדם חולה] חמשה או ששה ימים עד שיצוה לבניו כל מה שהוא צריך ויסתלק מן העולם, אמר לו הקב"ה יעקב תבעת את החולי, חייך ממך אני מתחיל, שנאמר ויהי אחר הדברים האלה (ויגד) [ויאמר] ליוסף הנה אביך הלה (נראה שו 6) הוי שלשת האבות התקינו שלשה דברים הללו, לכך נאמר ואברהם זקן:

[ו] ד"א ואברהם זקן. (לד) שקנה שני עולמות, בראשונה היה שמו אברם, ועבשיו נוסף לו ה', שירש שני עולמות, שבזכותו נבראו העולם הזה והעולם הבא. (לה) אמר ר' חלפתא בר כהנא, כתיב אלה תולדות השמים והארץ בהבראם (שס זד), הן הן האותיות שבאברהם, הוי שבזכותו נבראו העולם הזה והעולם הבא, הוא שאמר לו הקב"ה ואעשך לגוי גדול (שס יג יב), לכה לא אמר לו ואשימך אלא ואעשך, אמר ר' ברכיה הכהן בשם ר' חייא אביו, שאמר בשם רב יהודה בר יחזקאל ורבותי משום רבותינו שבגולה, אמר הקב"ה לאברהם, אני בורא אותך בריה חדשה ומחדשך, ואגדלה שמך, אמר ר' יהודה הלוי ב"ד שלום אמר הקב"ה לאברהם אני עושה שמך למנין אברים שבך, מה אברים רמ"ח, אף שמך רמ"ח. ואגדלה שמך והיה ברכה (שס טז), אימתי הראה לו הברכה בזקנותו, שנאמר ואברהם זקן: בא בימים, מהו בא בימים, ר' יוחנן אמר בוילין של העולם הזה, ור' אלעזר אמר בעולם הזה ובעולם הבא, לכך נאמר בא בימים, אמר לו לורעד נתתי את הארץ הזאת וגו' (נראה שו יט), הראה לו מה שבעולם הזה ומה שבעולם הבא, לכך נאמר בא בימים: וה' ברך את אברהם בכל (שס נד 6), (לו) מהו בכל, עד שהוא בין הבתרים בישרו (לו) שהוא נותן לו בן אחר המשיים ושנים שנה, כיצד ר' יוחנן ור' חנינא אומרים בן מ"ח שנה הכיר אברהם את בוראו, באותה שעה בישרו שהוא נותן לו בן אחר נ"ב שנה, הוי וה' ברך את אברהם בכל: ד"א מהו בכל, בזכות המעשרות, שנאמר ויתן

הערות ותקונים

עיי' צב"ד פס"ה אות ט': (לא) אמר יצחק לפני הקב"ה רבש"ע כו', צב"ד שם איתא כך אמר לפניו רבון של העולמים אדם מה בלא יסורים ימדת הדיון מוחה כנגדו מתוך שאתה מביא עליו יסורים אין מדת הדיון מוחה כנגדו: (לב) אילו הבאת יסורין על דור המבול, מוצא צילקוס ריבון רמו תתק"ו ד"ה ישלחו אהלים: (לג) אמר יעקב לפני הקב"ה רבש"ע כו'. צב"ד איתא אמר לפניו רבון העולמים אדם מה בלא חולי ואינו מיישב בין בניו, מתוך שהוא חולה שנים שלשה ימים הוא מיישב בין בניו: (לד) שקנה שני עולמות. צב"ד פנ"ט אות ו' ואברהם זקן, זקן זה קנה שני עולמות, וכתב צנל מ"כ זה קנה זקן וטריקון זה קנה, ודוגמת זה דרש צנ"ק לקדושתין [77 ל"ב] והדרת פני זקן זה שקנה חכמה: (לה) אמר ר' חלפתא בר כהנא. צנ"י פארמא חסרים המלות בר כהנא, וכן במאמר שלאחריו אמר ר' גרציה הכהן בשם ר' חייא אביו, צנ"י פארמא אמר ר' גרציה בשם ר' חייא בר אבא, ולפי דברי היוחסין שהביא בערך ר' גרציה אמר ר' גרציה הכהן בר חמא יש לתקן לפנינו במקום בשם ר' חייא אביו צ"ל בשם ר' חמא אביו: (לו) מהו בכל. עד שהוא בין הבתרים, מוצא צילקוס חיי רמו ק"ו בשם התנחומא: (לז) שהוא נותן לו בן אחר המשיים ושנים שנה כיצד ר' יוחנן ור' חנינא אומרים בן מ"ח שנה הכיר אברהם את בוראו. וכן המלא צב"ד פ"ל אות ט' ופס"ד אות ד' ר' יוחנן ור' חנינא תרביהון אמרי בן מ"ח שנה הכיר אברהם את בוראו, והנה בעת כריתות ברית בין הבתרים היה אז אברהם בן מ"ח שנה, והיה זה בשנת אלף תתקל"ו, ואברהם נולד אלף תתקמ"ח, ויחנק עלד למאה שנים לאברהם בשנת צ"א מ"ח. וכונת המדרש כי בכל בנימסריא ל"ב שנתן

לו מעשר מכל (בג'טס ד' ט), אף יצחק [נתברך] בזכות המעשרות, (לח) [שנאמר ויזרע יצחק בארץ הזאת וימצא בשנה שערים ויברכהו ה' (שס טו יג), ואומר ואוכל מכל בשום תבואה ויאברכהו (שס טו לג), אף יעקב נתברך בזכות המעשרות] שנאמר וכל אשר נתן לי עשר אעשרנו לך (שס כח כג), הוי וה' ברך את אברהם: כפל: ויאמר אברהם אל עבדו זקן ביתו המושל בכל אשר לו. (לח) מהו המושל, שהיה שולט [ביצרו שנאמר צדיק מושל (ביראת) (יראת אלהים) (ט"ז כג ג): אמר לו שים נא ירך. (כ) ראה היאך חיו מחבבין את המילה, ואף יעקב כשהשיע ליוסף אל שים [נא ירך תחת ירכי] (בג'טס מו כט). על מה היו מחבבין המילה שהיו יודעים שהיא עתידה להציל את בניה מגיהנם לעולם הבא, שנאמר לכן הרחיבה שאול נפשה [ופערה פיה לבלי חק] (שעיה ס"ד), מהו לבלי חק, אין חק אלא מילה שנאמר אשר כרת את אברהם וגו' ויעמידה ליעקב לחק (תהלים ק"ט י), אבל ישראל שהן מהולין הן נמלטין ממנה, שנאמר כי תעבור במים וגו' (שעיה מג ג):

[ז] ויוסף אברהם ויקח אשה (בג'טס כ"ה א). זש"ה וזכור את בוראך (קבלת י"א), מהו בוראך זה הקב"ה. (מא) עקביא בן מהללאל אומר הסתכל בשלשת דברים [ואין אתה בא לידי עברה וכו' מאין באת כספה סרוחה, ולאן אתה הולך למקום עפר רמה ותולעה, ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון] לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא]. (מב) ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי (מג) ושלתן בפסוק הזה. וזכור את בוראך זה הקב"ה, [בארך] [בארך] זו באר שיצאתה מלידה סרוחה. (בוראך) [בורך] למקום שאתה עתיד ליתן דין וחשבון, הוי וזכור: [בימי בחורותיך] (שס) לא תהתיך עד משתוקין [אלא] עד אשר לא יבאו ימי הרעה, (מד) אמר ר' יצחק אלו ימי הזקנה (מה) שהוא אומר לעשות דבר ולא יכול, ולמה ימים של רעה חמה, אמר ר' שמעון

הערות ותקונים

שנות לו ב"ן אחר ג"ב שנה מן גרית ב"ן הנחריס, ולזה המאמר כוון רש"י בפירושו על התורה ברך את אברהם בכל בכל בנימטריא ב"ן: (לח) שנאמר ויזרע יצחק, עד שנאמר וכל אשר נתן חסן נשמט ע"י שנת המעתיק וממלא לנכון ככ"י רומי, וגם ככ"י פארמא הלשון משוכש: (לח) מה המושל שהיה שולט ביצרו. ככ"י אקספארד שלפנינו חסריס המשה לפיס וגדקו במקומם חמשה דפי נייר (דף ל"ה ל"ו ל"ז ל"ח ל"ט) כתובים ככתב פשוט מידי סופר מאוחר אשר הוליא מתחומא הגדפס, דף ל"ד מהכ"י כסופר מסייס מה המושל שהיה, ומזיין למטה צמלת שולש ר"ל זיון לדף שלאחריו הגריך לצוא, והוא המאמר שלפנינו מה המושל שהיה שולט ביצרו, ובדף ל"ה הנכתב מחדש מהסופר האחרון מתחיל בנאמר ואברהם זקן ילמדנו רבינו היה רובב על החמור, החל לשתוק פרשת חיי מחדש מן התחומא הגדפס עד סופו, וכן הכתיב כל פרשת תולדות משש, ובדף מ' מגוף הכ"י מתחיל בראשו צמלת, בדכה אמר ריש לקיש זה אחד משלשה בני אדם כו"ו והוא קרוב לסוף פ' תולדות צאות כ"ד. ואני השלמתי כל הנחמר מתוך כ"י רומי מן מלת "שולש" עד מלת "ברכה". וממלא גם לנכון ככ"י פארמא ושם הגי' שהיה מושל ביצרו: (כ) ראה היאך היו מחבבין המילה, מוצא בליקוט וירא רמז ק"ו בשם התחומא: (מא) עקביא בן מהללאל אומר. אבות פי"ב מ"א, ירושלמי כוסה פ"ב ה"ב (דף י"ח ע"א), וי"ר פי"ח, וקה"ר פי"ב בפסוק וזכור את בוראך, ומוצא בליקוט קבלת רמז התקפ"ט וגרסא בלדו, "מדרש" וי"ב פי"ח. ובכ"י פארמא מהללאל אמר ז"ל עקביא בן מהללאל. ועוד כתוב שם מהללאל אמר הסתכל וגו', פה קצר המעתיק והציג וגו' במקום וכו': (מב) ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי. דקה"ר בשעת ר' יהושע בן לוי דסכנין ז"ל ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי, ובזו"ר שם ר' אבא בר כהנא בשם רב פפי ור' יהושע דסכנין בשם ר' לוי, וכן מוצא בליקוט שם, וירושלמי כוסה שם ר' אבא ברבי דרבי פפי ור' יהושע דסכנין בשם ר' לוי, והיא גי' ישרה, וכן יש לחקן בו"ר, כי ממלא הרבה פעמים בירושלמי רבי אבא ברבי דרבי פפי ברכות פ"ד (דף ז' סע"ב), ביכורים פ"ב ריש פ"ב אמר רבי אבא ברבי דר' פפי ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי בכל ענין מותר כו'. עיין מוצא בירושלמי דף כ"ח ע"א: (מג) ושלשהו בפסוק הזה. בירושלמי הגי' שלשתן דרש עקביא בפסוק אחד וזכור את בוראך, בדרך בורך בוראך, בדרך ממוקם שנאמה, בורך למקום שאת הולך, בוראך לפני מי שאת עידי ליתן דין וחשבון. ובזו"ר הגי' שלשתן דרש ר' עקיבא [ז"ל עקביא] מתוך פסוק אחד, וזכור את בוראך, בדרך זו למה סרוחה, בורך זה רמה ותולעה, בוראך זה מלך מלכי המלכים הקב"ה שעתידי ליתן לפניו דין והשכון. ובקה"ר שם שלשתן דרש עקביא מתוך חז"ה אחת בורך בורך [ז"ל בורך בוראך] בורך בורך [ז"ל בורך] זו רמה ותולעה, בוראך זה מלך מלכי המלכים הקב"ה שאתה עתיד ליתן לפניו דין וחשבון, ולזה המאמר כוון רש"י בפירושו קבלת שם ע"ש: (מד) אמר ר' יצחק אלו ימי הזקנה. בזו"ר ובקה"ר חסר שם האומר, וכ"ה לנכון ככ"י פארמא: (מה) שהוא אומר לעשות

בן יוחי משל למה הדבר דומה לאחד שהיה יושב על הדרך ומקפה לעוברים ולשבים, א"ל המלך חוזר כך ולא חזר בו, משהזקין אמר אני משלים למלך, אמרו לו אין המלך מחזיק לך טובה, למה לפי שלא במובתך חזרת כך, הוי וכוור: והגיעו שנים [אשר תאמר אין לי בהם חפץ] [קבלת יב"ג], (מג) אלו היסודין; עד שלא תחשך [השמש והאור (סג)], (מז) [השמש], זה פרצוף פנים. (מח) והאור, אלו העינים. והירח, אלו הלחיים והכוכבים, אלו השיניים; ושבו העבים אחר הגשם (סג סג). (מט) משהגשם בא, העבים באים, לא משהעבים באים הגשם בא, אלא משעיניו דולפות ריסי עיניו יורדין להם, לכך ושבו העבים: (ג) ביום שזוועו שומרי הבית (סג ג), אלו ארכובותיו. ר' חייא בן נחמיה אומר אלו עצמותיו: והתעותו אנשי החיל (סג סג), אלו זרועותיו: (גא) ובפלו המותנות, אלו מתלעותיו: וחשכו הרואות, אלו העינים. (גב) וסוגרו דלתים בשוק (סג ד), אלו תרגלים. למה בשווא מוקין אינו מר בה רגליו בשוק שרגליו נאמפות מן השוק. בשפל קול המחנה (סג סג). על ידי שנתעצל באכילה. ויקום לקול הצפור, (גג) אמר ר' לוי ב"ר שלום אפילו שומע קול

העדות ותקונים

דבר ולא יכול, והמאמר מר' שמעון בן יוחאי יתא' בוי"ר ובקב"ר, ואולי י"ל שהוא רוצה לעשות דבר: (מז) אלו היסורים. וכו"ה בקב"ר, וכו"ה חקר שורה שלימה וכו"ל והגיעו שנים אשר תאמר אין לי בהם חפץ אלו [היסורים, ר' חייא בר נחמיה אמר] אלו ימות המשיח שאין בהם לא זכות ולא חובה, והשמים המשתקים מן אלו עד אלו, וגמלא לנכון בקב"ר סס. ובעל הילקוט בקבלת סס העתיק את דברי המדרש מוי"ר כמו שהוא לפנינו אשר נלקח בחקר, ואולי השמיטו המודפסים ע"פ ממאמר בבבלי שנת דף קב"א ע"ב ע"ט: (מז) השמש זה פרצוף פנים, בוי"ר ובקב"ר זה קלסתר פנים. ובגמרא שנת סס זו פדחת, וכו"ה בכ"י פארמא: (מח) והאור אלו העינים והירח אלו הלחיים. וכו"ה גם בכ"י פארמא, וזו גי' ישרה, אולם בוי"ר והאור זה המלה והירח זה החוסם, ובקב"ר בטעות והאור זה החוסם והירח זה המלה י"ל לפיכך כמו בוי"ר והאור זה המלה והירח זה החוסם, ואולם הגי' והאור זה המלה והירח זה משושפת, ואין ספק שאחד כתב בלדו על קלסתר פנים פי' מלה ע"פ ממאמר שנת סס זו פדחת ספי' מלה עיין ברש"י סס ובערוך ערך פדחת, והבא' אח"כ פנימה על מלה "והאור". ובגמרא בבבלי סס השמש והאור זו פדחת והחוסם, ודחק רש"י לפרש זה חוסם שהוא תואר פני אדם. אולם לדעתי צדור שכל"ל בגמרא השמש והאור והירח זו פדחת והעינים והחוסם, ר"ל מלה והחוסם מוסב על הירח, אולם באלו השבזי זו מלה והחוסם מוסב על האור הסיפוי "הירח זו נשמה" ובי"ר ממלא הגי' הכטובה וירח זה החוסם, ולרש וירח כמו וריח בהפך הלוחיות כי החוסם מיוחד לחוש הריח, ולדעתי גם לפנינו יש לתקן והירח זה החוסם, ומן מלה החוסם נעשה בטעות הלחיים, או פה חקר זו החוסם, והמלות אלו הלחיים נשתרצבו ממאמר שלאחריו אשר אחד רשס בלדו על המאמר והכוכבים אלו השיניים ותיקן אלו הלחיים, כי במדרש וי"ר וקב"ר כתוב אלו ראשי לפחות, ובגמרא שנת סס והכוכבים אלו הלפחות, ופי' לפחות לחייו, יכו על הלחי תרגום ליסחא, ולחי' למורסים וליסחי למורסין, ואולי בעל ההגמומא דרש על הירח אלו הלחיים היינו הלפחות. וכן ממלא כי כן הוא בתרגום על קבלת עד אשר לא תחשך השמש האור והירח והכוכבים, עד ללא ישתה וזו יקרא אפך דמתיל לשמא (הוא על השמש) ועיי' הגמרא שנת סס. ובתרגום עד ללא יסתמון (הוא על האור), והדר ליסחך עד ללא יתקדרון (הוא על הירח) ובזי עיקר דמתילין לכוכביא עד ללא יתעממון (הוא על והכוכבים) מתרגם כמו שהוא בתנחומא, רק על והכוכבים תרגם בנת עין: (מט) משהגשם בא. עיין בוי"ר ובקב"ר: (ג) ביום שזושו שומרי הבית אלו ארכבותיו ר' חייא בר נחמיה אמר אלו עצמותיו. וכו"ה בכ"י פארמא, ובי"ר סס הגי' שומרי הבית אלו ארכבותיו, והתעותו אנשי החיל אלו זלעותיו, רבי חייא בר נחמן אמר אלו זרועותיו. ובקב"ר גי' אחרת שומרי הבית אלו הללעות, והתעותו אנשי חיל אלו זרועותיו, ור' חייא ב"ר נחמיה אומר אלו זלעותיו, ועיי' בגמרא שנת סס. ובתרגום עד קבלת תרגום ביומא' די יושוטו ארכבותך ויקשון אדרעד. תרגם כמו שאין בתנחומא אלו ארכבותיו אלו זרועותיו, זרוע תרגם אדרע, זרוע עם גבורה אדרע עם גבורתא, ובגמרא ד' בדרע וחי'ל: (גא) ובפלו הסוחות אלו מתלעותיו. הוא מלשון ומאלות מתלעותיו (משלי ל' י"ד) סס חואר לשינים הסוחות את המאכל (בבבלי), וכן בתרגום קבלת ויתבטלון ככי פומך עד ללא יכלין למלעם מיכלא, ובמדרש וי"ר וקב"ר יתא' ובפלו הסוחות זו ההמסם: (גב) וסוגרו דלתים בשוק אלו הרגלים. בוי"ר ובקב"ר אלו נקביו של אדם, וכן הביא רש"י בקבלת סס, ובתרגום קבלת סס תרגם כמו שהוא בתנחומא ויהיו רינגל כבילין ממליפס בשוקא, וכן על בשפל קול המשיחה תרגם וישדו מיקר רעות מיכלא: (גג) אמר ר' לוי ב"ר שלום אפילו שומע כו". וכו"ה בכ"י פארמא ובי"ר ובקב"ר חקר סס האומר. וסס מונב בלשון ארמי הדין סביא כד שמע יספריין מלוזין אמר ליספין אלו לקפחא יתיה, ובתרגום תרגם כמו בתנחומא ותיה מתער משיחך על עיסק קל עפא כאילו על נכחיא דלזלין

הצפור מצפצף הוא סבור שמא גנבים הם: (נד) ד"א ויקום לקול הצפור. כשם שבני הצפור מסוין לאביהן שיבא ויתן לתוך פיהם, כך היא מקוה למי שיבא ויתן לתוך פיו. וישחו כל בנות השיר(קטל ד), (נה) אלו השפתים, (נו) שכל ימיו שהוא בחור קולו יצא, וכיון שמוקין הן מתרפות ואין קולו הולך: גם מגובה ייראו(ס), (נד) אמרו לו מבקש אתה לבא ולבקר את החולה הזה, אומר להן יש שם סולם לעלות, יש שם מקום גבוה, שהוא כתיירא מגובה: (נח) ד"א גם מגובה ייראו והתחתים בדרך]. אומרים לו בא ונצא לבית הכנסת, והוא משבר את הדרך, ועושה אותו קימעא קימעא: וינאץ השקד, (נמ) זה הלוח שיש בסוף השדרה: ויפתבל החגב, (ס) אלו רגליו שהן מתנפחות. ותפר האביונה, (סא) אפילו התאוה במלה, כל הדברים הללו מגיעין לוקן, אבל אברהם אע"פ שכתוב בו ואברהם זקן, לא במלה תאורו, שנאמר ויוסף אברהם ויקח אשה:

[ח] ד"א ויוסף אברהם ויקח אשה. (סב) זש"ה בבקר זרע את זרעך (קטל יא ו), שאין אתה יודע איזה מהן (שמרות) [מכשרות] לך. (סג) אם למדת תורה הרבה בנערותך, אל תשב לך בזקנותך, למה כי אינך [יודע אי זה יכשר]. (סד) ר' יהושע אומר אם בא לידך בבקר דבר של מצוה זרע את זרעך, אל תאמר לאו, ואם בא [דבר מצוה] לערב, ולערב אל תנח ירך, כי אינך יודע איזה מהן עומדות לך, אם של בקר, אם של ערב, אם שניהם [כאחד טובים]. (סה) ר' עקיבא אומר בבקר זרע את זרעך, אם העמדת תלמידים בנערותך, אל תשב מלהעמיד אחרים בזקנותך. (סו) מעשה בר' עקיבא שהיו לו שלש מאות תלמידים בנערותו ומתו כולם, אילולי שהעמיד בזקנותו לא

הערות ותקונים

דלוחין גבליא: (נד) ד"א ויקום. וכו"ה ככ"י פארמא, וזה ליתא בו"ר ובק"ר: (נה) אלו הספחים. וכו"ה בו"ר ובק"ר: (נו) שכל ימיו. זה ליתא סס: (נז) אמר לו מבקש אתה לבוא ולבקר החולה הזה אומר לכן יש שם סולם לעלות ט'. וכו"ה ככ"י פארמא, ובו"ר ובק"ר ליתא גם מגובה יראו הדין סגא דלוחין ליה זיל לתר פלן והוא שאיל לית תמן מסקין לית תמן מתחין, פי' יש שם מעלות יש שם מורדות. ובק"ר הלשון משובש, הדין סגא כל לוחין לי לאלתר [זיל לאלתר]. גם נוסף סס באלמע "ממנן לסעודה" הוא אמר להן לית תמן מסריין לית תמן מסקין לית תמן מתוחין: (נח) ד"א גם מגובה ט' אומרים לו בא ונצא לבית הכנסת. וכו"ה ככ"י פארמא, וזה ליתא בו"ר ובק"ר, ושם ימנאל דרשה אחרת בשם רי אבא בר כהנא ור' לוי, ועיין בתרומס קטל: (נמ) זה הלוח שיש בסוף השדרה. וכו"ה ככ"י פארמא ובק"ר ט'. ובו"ר נעשה וינאץ השקד אלן קרסולות ויסתבל התגב זהו של שדרה וכו"ה לביקר וינאץ השקד זהו של שדרה ויסתבל התגב אלן קרסולות, וכן מובא לכתוב גם בערוך ערך לו ע"ס, וכן תרגם המתרגם בקבלת סס, ועיין במפרשים סס הרחבת דברים, ועיין גם בגמרא בבלי שבת דף קנ"ב ע"א: (ס) אלו רגליו שהן מתנפחות. בק"ר אלו קרסוליו. והתרגם בקבלת סס תרגם ע"ס התנחומא ויתנפחין אסתורי רגלן, ופי' אסתורי עיין ערוך ערך אסתורא: (סא) אפילו התאוה בסלה. בו"ר ובק"ר זה התאוה המעלה שלום בין איש לאשתו שהיא בסלה, ובתרגום סס ויתנפחין מן משכבא ז"ל מן משכבא: (סב) זש"ה בזקור זרע את זרעך. נגהה בק"ת שיעוים בק"ר פי"א נוסף סס, וכן מובא בתנחומא (סג) ר' יהושע דף כב ע"ב, אולם ככ"ר פס"א מובא בשמו אס בא עני אללך בשחרית כו'. וזה הוסף אחד אל המדרש כ"ר ע"פ אבות דר' נתן פ"ג, כי אחר שהביא לבניו כמו בק"ר נמאל באדר"ג: סס הוא היה אומר אס נתת פרוסה לעני שחרית כו', וזה נוסף אל המדרש כ"ר: (סד) ר' עקיבא אומר. וכו"ה ככ"י פארמא, ובכ"ר סס וק"ר סס ליתא ר' ישמעאל ור' עקיבא, ומובא בשם ר' ישמעאל המאמר שהוא לפיניו בראש המאמר אל למדה תורה בנערותך, ודבריו של ר' ישמעאל חסרים בנדפס, ואח"כ מובא סס מאמר אמר ר' עקיבא כמו שהוא לפיניו, ובק"ר בשם המאמר מר' עקיבא שנגנן של המעתיקים, וכך ליתא סס ור' עקיבא אמר [הסר אס העמדת תלמידים בנערותך אל תחל מלהעמיד בזקנותך שאין אתה יודע איזה מהן מתקיים לך היה או זה ואס שניהם כאחד טובים] שיש עשר אלף תלמידים כו': (סו) מעשה בר' עקיבא שהיו לו שלם מאות תלמידים. כן העתיק המדפיס דפוס מאתנובה בנדפס, ושם הגי' אלולי שהעמיד שבעה תלמידים

היה לו תלמיד אחד, והיה קורא על עיצו בבקר זרע את זרעך: (ט"ו) ד"א א"ר דוסתאי אם נמלת אשה וילדה ומתה, אל תשב לך בזקנותך חוץ באשה, למה כי אינך יודע אי זה יכשר, ממי אתה למד מאברהם שבנערותו לא הוליד אלא אחד, (טז) ובזקנותו הוליד י"ב, אמר ר' לוי (סח) הוא שהקב"ה אמר לו ונברכו בך כל משפחות האדמה (בראשית י"ג), שעלה אלהים בדור הפלגה (טט) והפיץ מהם שלשים משפחות, שנאמר ויפיץ ה' אותם וגו' (י"א ט). אמר ר' לוי אמר הקב"ה ממך אני מעמידן, הוא שהקב"ה אמר לו ונברכו בך, והעמיד ממנו שלשים משפחות, ואלו הן י"ב נשיאים שהעמיד מישמעאל, ושש עשרה בני קמורה, ושני גוים בבטןך הרי שלשים משפחות, דזו ויוסף אברהם ויקח אשה:

[ט] (ע) מה כתיב למעלה מן הענין, ויצחק בא מבוא באר לחי רואי (בראשית כד סב), ואח"כ ויוסף אברהם ויקח אשה, (עא) אלא בשעה שנמל יצחק לרבקה אמר יצחק נלך ונביא לאבי אשה, היא הגר היא קמורה, דברי רבי, ורבותינו אומרים אשה אחרת נמל, מה טעמו של רבי, היא הגר היא קמורה, שכתוב ויצחק בא מבוא באר לחי רואי, אותה שכתוב בה על כן קרא לבאר באר לחי רואי (שם טו יד):

[י] ויוסף אברהם ויקח אשה. (עב) זש"ה והיה ראשיתך מצער ואחריתך ישנא מאד (זו"כ ח"ג), ר' שמעון בן לקיש בשם ר' אלעזר הקפר מכאן את למד שתוספתו של הקב"ה יותר מן העיקר, אברהם מקדם לא הוליד אלא יצחק, כשהוסיף לו הקב"ה הוסיף לו יותר, שנאמר ותלד לו (בראשית כה ג), כן את מוצא באדם הראשון כי ילדה לקין ילדה ואח"כ ותסוף ללדת (שם ד ג), וכן את מוצא ברחל ילדה ליוסף ואמרה יוסף

ה ע ר ו ת ו ת ק ו נ י מ

תלמידים בזקנותו לא היה תלמיד שיהא קרוה על שמו, וזגמרא יצמות דף סב ע"ג שנים עשר אלף זונים תלמידיה היו לו לרבי עקיבא מגבת עד אנטיפרס וכולן מתו בפרק אחד מפני שלא הבנו כבוד זה לזה ט'. ובב"ר פס"א י"ג אלף תלמידים היו לו לר' עקיבא מעכו ועד אנטיפרס וכולם בפרק אחד מתו, למה שהיתה עיניהם זרה אלו באלו, ובסוף העמיד בשעה ר' מאיר, ר' יהודה, ר' יוסי, ר' שמעון, ר' אלעזר בן שמעון, ר' יוחנן הסנדלר, ור' אליעזר בן יעקב, ואית דלמרא ר' יאודה, ר' נחמיה, ר' מאיר, ר' יוסי, ר' שמעון בן יוחי, ר' חנינא בן חזינאי, ר' יוחנן הסנדלר, ולדעתו המלטה ואית דלמרא טוסף אל המדרש ב"ר שהוסיף אחד כמו שמאל צק"ר שס, וחמשה מהם שזים, רק במקום אלעזר בן שמעון ור' אלעזר בן יעקב הניג ר' נחמיה ור' חנינא בן חזינאי, אולם לפנינו בביב"ר מנאל ר' אליעזר בנו של ר' יוסי בגלילי וביב"ר חנינא בן חזינאי: (ט"ו) ד"א א"ר דוסתאי וכו"ה בביב"ר פארמא, ובהנחומא הדרסם במלמא הוה אשכר הוסיף המדפיס ממנוטובה ע"פ התנחומא כ"י בטעות א"ר יוסי, ובב"ר פס"א ר' דוסתאי בשם ר' שמאל בר נחמן, ובביב"ר אבא בשם ר' נתן וכו"ה ר' דוסתאי ולדבריו טון האתרגס נקבלת שס, וע"פ בפרש"י: (סז) ובזקנותו הוליד י"ג. כן העתיק גם המדפיס דשם מלמנוטובה בתנחומא הדרסם אוח ו, וכזה שס בעל טין יוסף ז"ל ובזקנותו הוליד ששה כדכתיב ותלד לו את זמרא ואת יעקן ואת מדין ואת שבת ואת שוח (בראשית כה ג), ולדעתו היה כתוב בתחלה הוליד בניס: (פח) הוא שהקב"ה אמר לו ונברכו בך כל משפחות האדמה. וגם בביב"ר פארמא מוצא התחלת הכתוב ונברכו בך, והמדפיס דשם מלמנוטובה הביא הכתוב ונברכו בו כל גויי הארץ (בראשית יח יח): (פח) והפיץ מהם שלשים משפחות ט'. בדרסם שס והפיץ מניי חס וכו"ה מהם כמו לפנינו או מנביהם, והמלטה "אמר ר' לוי" ליתא בדרסם, ומלמתי ממלמא הוה גם בביב"ר פל"ה אות י. רבנן אמרי אין ויפץ אלף ויפץ הניף עליהם הוסיף שלשים משפחות מן, ר' לוי אמר אין לך זרה בזה לאדם שאין לאחרים בה ריוח אותן שלשים משפחות מן הוסיף עמוד מאברהם שס עשרה מקמורה ושתיים עשרה מישמעאל ואלו תרתין מורייתא ויאלמא ה' שני מניס בבטןך. ובעל יפה תואר כתב שס ל' משפחות לא ידעתי מניין שסיו בזמין זה: (ע) מה כתיב למעלה מן הענין, עיין ב"ר טף פ"ס ובהנחומא הדרסם חיי אות ח': (עא) אלא בשעה שנמל יצחק לרבקה. המדפיס דשם מלמנוטובה הוסיף אל התנחומא הדרסם בזה ח' נוהמר אחד מן אמר יצחק אני לכתתי אשה עד טף ס' חיי, המלמא אמר יצחק עד ד"א למה נקרא שמה קמורה הוא מתנחומא כ"י שלפנינו, ומן ד"א למה נקרא שמה קמורה שנאמר מעשה קמורת, לקח מנ"ר פס"א, והסוים היא אומר והוה ראשיתך מנער אמר הקב"ה וכו' לא נודע לי האמור, וזמנינו בביב"ר מוצא על הכתוב זה הדרסא אחרת: (עב) וזש"ה והוה ראשיתך מנער אמר ר' לוי ויוסף בן שמעון בן לקיש בשם ר' אלעזר הקפר. בביב"ר פארמא ריש לקיש בשם ר' אלעזר הקפר, ועיין בביב"ר פס"א אות ד' בד קפרא אמר חוספתו של הקב"ה מרובה על העיקר, ונשנה שס המלמא הוה בבושתא

ה' לי בן אחר (בראשית ל כד), (ענ) הוסיף לה בנימין ותומתו, סנין כן, זה לך בן אין כתיב כאן, אלא כי גם זה לך בן (שם לה יז), (עד) וכן את מוצא בחזקיהו המלך כל ימי מלכותו י"ד שנה, וכשהוסיף לו הקב"ה הוסיף לו מ"ז שנה, הנני (מוסיף) [יוסף] על ימך [חמש עשרה שנה] (ישעי' לח ט). וכשראו הנביאים שתוספתו של הקב"ה יתירה מן העיקר, התחילו לברך יית ישראל בתוספת, משה אמר [ה' אלהי אבותיכם] יוסף (ה') עליכם [ככם וגו'] (דברים א' יב), דוד אמר יוסף ה' עליכם (תנ"ח קטו יד). אף לעולם הבא הקב"ה קונה לעמו בתוספת, שנאמר והיה ביום ההוא יוסף ה' שנית ידו (ישעי' יא ט):

חסלת פרשת חיי שרה

פרשת תולדות

[א] ואלה תולדות יצחק בן אברהם (בראשית כה יט). (א) זש"ה עמרת זקנים בני בנים ותפארת בניים אבותם (משלי יז ו), מי גרם לאברהם שנתגדל, יעקב, שנאמר כה אמר ה' אל בית יעקב אשר פרד את אברהם (ישעי' כט כג), ולמה שאם זכה אדם שיהא בן תורה הוא ובנו ובן בנו, שוב אינה פוסקת ממנו עולמית, שנאמר והודעתם לבניך ולבני בניך יום אשר עמדת (דברים י' י), מה יום מתן תורה אינו בטל, כך הלמד תורה לבנו ובן בנו שוב אינה פוסקת ממנו, וכך כשראה הקב"ה לאברהם שהיה עומק בתורה, מנין שנאמר עקב אשר שמע אברהם בקולי וגו' (בראשית כו ט), וכתיב כי ידעתי (שם יט ט), ועמד יעקב ולא זו מן התורה, שנאמר ויעקב איש תם וישוב אהלים (שם כה כז). מה התנה הקב"ה עמו, לא ימוש ספר התורה וגו' (יהושע א ט). (ב) וכתיב בן חכם ישמח אב (משלי י' א), זה יצחק, שנאמר כי ביצחק יקרא לך זרע (בראשית כ"ב), ובן כסיל זה ישמעאל, שנאמר ואלה תולדות ישמעאל בן אברהם (שם כה יג). יש בניים מתגננין באבותיהם. יאשיהו מתגנה באביו, שנאמר כי [הוא] אמן הרבה אשמה (דנ"ג לג ג). חזקיהו נתגנה באחו, שנאמר צור תעודה (ישעי' מ טו). ויש אבות שנתגנו בבניהם, עלי נתגנה בבניו, [שנאמר ובני עלי בני בליעל (ש"א ג יג), ואף שמואל נתגנה בבניו] שנאמר ולא הלכו בניו בדרכיו (שם ח ג). אלא אברהם. לא היה כן, אלא הוא נתגדל

הערות ותקונים

בהוספת דברים: (ענ) הוסיף לו בנימין ותומתו, פי' תאומה נולדה עמו, כמו שמוצא צ"ר פ"כ סוף אות ח' תאומה ימירה נולדה עם בנימין, ומוצא גם צ"ר על התורה (בראשית לה יז), ורבותינו דרשו עם כל שבט נולדה תאומה ועם בנימין נולדה תאומה ימירה, וצ"ר פס"ג א גרסא אחרת, ועיין דברים רבה פ"א אות י"ג ועיין צ"ר פ"כ, והוס' סהדרין דף ל"ח ע"ב ד"ה וירדו: (עד) וכן אתה מוצא בחזקיהו המלך. עיין צ"ר שם פס"ג ודברים רבה שם פ"א אות י"ג: בהתימני ההערה האחרונה לפרשה זו אמרתי להעתיק עוד מה שגמאל בכ"י רומי בסוף פ' ח"י דברים אחרים מאלת המעתיק וז"ל: סביב הדף ל"ו (בכ"י) כתוב, "ואיני יודע לאיזה ענין שייך: ד' אלפים של תורה כלו קע"ב שנים אחר חורבן בית שני, כי"ד ד' פעמים ד' מאות שנה, ד' מאות משגולל יחזק על יליאת מזרי, וד' מאות על בנין בית ראשון, ופ' שנים וד' מאות וי' שנים דבית ראשון, וע' דגלות בבל, ות"ך דבית שני, ומ"ח מאות הנפש עד שגולד יחזק סך הכל אלף ותתכ"ח שנים פד חורבן בית, ועוד חסר קע"ב שנים שקדם לסוף החורבן לאלפים של תורה דקע"ב ותתכ"ח הם אלף, גמאל מזכיראת עולם עד חורבן בית שני ג' אלפים ותתכ"ח: וקן הימין שהוא אלף ושל"ה מן החורבן כלה בשנת קס"ג לאלף הששי שהחורבן קדם, לתחלת אלף הששי [אלף] וקע"ב (וכן לאלף הששי ושל"ה), וכשתחסר מהם פי' משל"ה קע"ב יסאר קס"ג תמאל שבשנת קס"ג לאלף הששי יהיה קן הימין, ע"כ. ואף כי אין ענין חשבון הזה לכאן, בכל זאת העתקתי פה למשמרת, יען כי הדברים עתיקים:

(א) זש"ה עמרת זקנים בני בנים מן גרם לאברהם שנתגדל. כל הפרשה הולת נחסרה ג"כ בכ"י ארסאחד, ומסר עד מלת "ברכה" בלות כ"ד, (עיין לעיל בפ' חיי הערה ל"ט ולהלן בפ' תולדות הערה קס"א), והשלמתי את כל הנחסר מתוך כ"י רומי, וגמאל לנכון בכ"י פארמא. ובגדפס תולדות אות ד' גמאל דרשה על הכתוב הזה בסגנון אחר, וכל פרשת תולדות הוא צבאון אחר ודרשות אחרות ממה שהוא בכ"י שלט, וכן צ"ר פס"ג תמאל ג"כ דרשה על הכתוב הזה בצופן אחר, ומוצא בילקום ריש פ' תולדות בשם צ"ר, ועיין גם בלגדת בראשית פל"ז אות ב': (ב) וכתיב בן חכם ישמח אב זה יחזק. מוצא בילקום משני רמז תתקמ"ד בשם התנחומא, ומן המאמר יש בניים מתגננין באבותיהם מוצא גם בילקום תולדות רמז ק"י בשם התנחומא